

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Господарське право» обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти
(Право (поліцейські) Law (Police Officer)
галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право, спеціалізація –
Поліцейські)

за темою № 19: Відповідальність у господарському праві

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС

Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС

Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін

Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права
факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Мельник К.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**
3. Кандидат юридичних наук, доцент **Коваленко К.В.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Поняття та ознаки господарсько-правової відповідальності.
2. Види господарсько-правової відповідальності.
3. Функції та підстави господарсько – правової відповідальності.
4. Принципи, межі та строки застосування господарсько – правової відповідальності.
5. Форми господарсько-правової відповідальності.

Рекомендована література:

Основна:

1. Господарське право України: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1; за заг. ред. О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла / О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуй, О. М. Шуміло та ін. – К.: Хай-Тек Прес. 2014. – 368 с.
2. Господарське право України : підручник у 2-х ч., Ч. 2 / Андрєєва О. Б., Гетманець О.П., Гришина І.І. та ін., – Х.: Харк.нац.ун-т внутр. справ, 2014. – 368 с.
3. Конституція України від 28.06.96 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. Липень. – № 129-130.
4. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 18 (16.02.2003). – № 19-20, № 21-22, Ст. 144 (документ 436-IV, чинний, поточна редакція від 19.08.2022).
5. Господарсько-процесуальний кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6 (11.02.92). – Ст. 56 (документ 1798-XII, чинний, поточна редакція від 07.05.2022).
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 3 (16.01.2003) № 40–44, Ст. 356 (документ 435-IV, чинний, поточна редакція від 01.08.2022).
7. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12 (02.12.2010). – № 2755-VI.
8. Кодекс України з процедур банкрутства: Верховна Рада України; Закон, Кодекс від 18.10.2018 № 2597-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 19, ст.74.
9. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Верховна Рада України; Закон від 06.02.2018 № 2275-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 13. – ст.69.
10. Про страхування: Верховна Рада України; Закон від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
11. Про прокуратуру: Верховна Рада України; Закон від 14.10.2014 № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.
12. Про Національну поліцію: Верховна Рада України; Закон від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015, № 40-41, ст.379.
13. Про Державну фіскальну службу України: Кабінет Міністрів України;

Постанова, Положення від 21.05.2014 № 236.

14. Про ліцензування видів господарської діяльності: Верховна Рада України; Закон від 02.03.2015 № 222-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 23. – Ст. 158.

Додаткова:

15. Конкурентне право України : навч. посіб.. - Київ : Ліра-К, 2017. - 378 с.
16. Господарське право : практикум. - Харків : Право, 2018. - 591 с.
17. Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина) : навч. посіб.. - Київ : Ліра-К, 2018. - 798 с.
18. Господарське право : підручник. - Одеса : Фенікс, 2018. - 366 с.
19. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2017. – 327 с.
20. Апаров А.М., Онищенко О.М. Господарське право України. Підручники та навчальні посібники. Том 1: Загальна частина – К: Видавництво «Істина», 2016. – 452 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України [https:// www.rada.gov.ua](https://www.rada.gov.ua)
2. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України <https://www.kmu.gov.ua>
3. Офіційний сайт МВС України <https://www.mvs.gov.ua>
4. Офіційний сайт Верховного Суду України <http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf>
5. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua>
6. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ <https://univd.edu.ua>
7. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко <https://korolenko.kharkov.com>
8. Юридична бібліотек <https:// www.lawanalytics.top.ua>
9. Електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА <https://www.library.ukma.edu.ua>
10. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ <https://library.tntu.edu.ua>

Текст лекції

1. Поняття та ознаки господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність — це несення суб'єктами господарських відносин несприятливих економічних і (або) правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством та договорами санкцій за господарські правопорушення.

Основні ознаки господарсько-правової відповідальності:

- 1) така відповідальність є реакцією держави або уповноваженої ним

особи на протиправну поведінку суб'єкта господарювання, яке може виражатися в порушенні договору (недостача продукції, прострочення поставки тощо) або правил здійснення господарської діяльності (порушення ліцензійних умов, порушення вимог економічної конкуренції тощо);

2) передбачається юридично в законі або договорі;

3) застосовується переважно до суб'єктів господарювання, хоча не виключається можливість її застосування і до інших учасників відносин у сфері господарювання у випадках і порядку, передбачених ГК України. Наприклад, господарсько-правова відповідальність громадян, що не є підприємцями, виникає, якщо вони виступають засновниками суб'єктів господарювання в порядку, встановленому установчими документами і законом (наприклад, при несвоєчасному внесенні внесків до статутного фонду господарського товариства згідно з ч. 3 ст. 88 ГК, при реалізації додаткової відповідальності засновника згідно з ч. 4 ст. 80 ГК і в інших випадках);

4) полягає в зменшенні благ учасника господарських відносин, але спрямована не на самого правопорушника, а переважно на його майнову базу (безпосередньо або в кінцевому результаті). Виняток можуть становити випадки застосування адміністративно-господарських санкцій організаційного характеру, наприклад, у вигляді примусового припинення суб'єкта господарювання за порушення закону згідно зі ст. 247 ГК України і ст. 28 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р.;

5) забезпечується державним примусом, яке виявляється по-різному: явно або приховано. У першому випадку реалізація заходів відповідальності покладається на судові або інші державні органи (стягнення збитків, штрафні та адміністративно-господарські санкції), а в другому — на самих суб'єктів господарювання (оперативно-господарські санкції);

6) застосовується як з урахуванням вини правопорушника (наприклад, відшкодування збитків, адміністративно-господарські санкції), так і без урахування її наявності (оперативно-господарські санкції, проценти за порушення грошових зобов'язань тощо).

2. Види господарсько-правової відповідальності

Господарська санкція у формі відшкодування збитків — найважливіший захід господарсько-правової відповідальності. Суть цієї санкції відбита в ст. 224 ГК України, яка передбачає, що учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Під збитками в цьому разі розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона отримала б у разі належного виконання зобов'язання або дотриманні правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.

ГК України дає більш розгорнену характеристику складу і розміру збитків, ніж це робить ЦК України. Зокрема, ст. 225 ГК передбачає, що до

складу збитків, які підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитки внаслідок порушення зобов'язання іншою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитки, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

ГК України виходить із загального правила про повне відшкодування збитків. Виняток з цього правила може бути передбачено законом або договором.

Особливі правила передбачені в ст. 229 ГК України для відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань. Учасник господарських відносин у цьому разі не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати потерпілому збитки, а також сплатити штрафні санкції. Штрафні санкції у сфері господарювання є найпоширенішою формою господарсько-правової відповідальності.

Штрафними санкціями згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання.

ГК України не дає визначення неустойки, пені і штрафу — відповідні поняття передбачені в ст. 549 ЦК України. Поняття штрафних санкцій (ст.ст. 230-234 ГК) не співпадає з поняттям адміністративно-господарського штрафу (ст. 241 ГК).

Штрафні санкції є приватноправовою санкцією, а адміністративно-господарський штраф — публічно-правовою санкцією. Адміністративно-господарський штраф застосовується уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування, а штрафні санкції — за ініціативою інших учасників відносин у сфері господарювання. Адміністративно-господарський штраф стягується в дохід державного або місцевих бюджетів, а штрафні санкції — в дохід приватних бюджетів учасників господарських відносин.

Крім того, адміністративно-господарський штраф застосовується виключно за порушення тих правил здійснення господарської діяльності, які встановлені в законах України. Наразі штрафні санкції можуть застосовуватися, передусім, за порушення господарських зобов'язань, встановлених у договорах, і лише в окремих випадках — за порушення правил здійснення господарської діяльності у внутрішньогосподарських і організаційно-господарських

відносинах, встановлених у локальних актах і законодавстві.

Згідно зі ст. 235 ГК України за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

У господарських договорах сторони можуть передбачити застосування різних видів оперативно-господарських санкцій. Деякі з них називає ст. 236 ГК України, а саме:

а) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це — у разі порушення зобов'язання іншою стороною;

б) відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконане неналежним чином або достроково виконане боржником без згоди іншої сторони;

в) відстрочення відвантаження продукції або виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитиву платником, припинення видачі банківських кредитів тощо;

г) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, або повернення кредитором в односторонньому порядку виконаного за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

д) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, що порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переклад платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

е) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, що порушує зобов'язання: наприклад, відмова від продовження договору оренди.

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений ГК України, не є вичерпним. Сторони можуть передбачити в договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Стаття 238 ГК України передбачає, що за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

ГК України встановлює примірний перелік видів адміністративно-господарських санкцій (ст. 239):

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;

- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- ліквідація суб'єкта господарювання.

Цей перелік не є вичерпним. У гл. 28 ГК і в інших законах України виділяються спеціальні адміністративно-господарські санкції. Зокрема, ст. 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції» встановлює такі, не передбачені в ГК, адміністративно-господарські санкції, як примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, блокування цінних паперів, скасування дозволу на узгоджені дії, публікацію за рахунок правопорушника офіційної інформації АМКУ про вчинене порушення законодавства та ін.

3. Функції та підстави господарсько – правової відповідальності

У літературі розрізняються юридичні і фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Юридичні підстави — це той правовий документ, який характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправне і передбачає за неї форму і розмір відповідальності. Такими підставами в господарському праві є акт законодавства, договір, а також адміністративний акт (наприклад, статут підприємства, положення про філію, тощо).

У широкому сенсі юридичні підстави охоплюють усю сукупність правового матеріалу, що існує у сфері господарювання. Адже норми законів або умови договорів, які не забезпечені заходами відповідальності за їх порушення, часто є «мертвими», фактично позбавляються своєї сили.

У вузькому сенсі юридичні підстави господарсько-правової відповідальності зачіпають лише господарські санкції, що настають за здійснення певного правопорушення.

Характеристиці таких санкцій присвячені нерідко окремі акти законодавства. Наприклад, Закон України «Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги і утримання прибудинкових територій» від 20.05.99 р., «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ і організацій за правопорушення у сфері містобудування» від 14.10.94 р.

У господарських договорах санкції передбачаються, як правило, в спеціальному розділі «Відповідальність сторін».

Підзаконні акти не можуть встановлювати адміністративно-господарські

санкції згідно з ч. 2 ст. 238 ГК України. Проте закон не забороняє встановлювати інші санкції в підзаконних актах або індивідуальних актах управління, які є обов'язковими для сторін. Наприклад, у статуті господарського об'єднання може бути передбачений вигляд і розмір санкцій, вживаних одним учасником об'єднання відносно іншого при порушенні господарських зобов'язань.

Фактичні підстави господарсько-правової відповідальності слід розрізняти за суб'єктом та об'єктом.

Склад господарського правопорушення слід розглядати як сукупність елементів, за наявності яких та чи інша поведінка у сфері господарювання вважається правопорушенням.

Необхідно відзначити, що в теорії і практиці господарського права, так само як в цивільному праві, традиційно не виділяються такі елементи складу правопорушення, як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона, які властиві, наприклад, адміністративним правопорушенням. І справа тут не тільки в традиціях.

У господарському і цивільному праві немає яскраво вираженого законодавчого поділу санкцій залежно від області посягання; суспільна небезпека діяння може лише теоретично визнаватися критерієм відповідальності; застосовується принцип презумпції вини правопорушника, а у низці випадків — особливо часто в господарському праві — вина взагалі не враховується при застосуванні заходів відповідальності.

Склад господарського правопорушення залежить від форми господарсько-правової відповідальності і складається з чотирьох елементів:

1) факт протиправної господарської поведінки, тобто порушення норми закону, умови договору, обов'язкового для учасника господарських відносин планового завдання тощо, внаслідок чого заподіюються збитки чи інша шкода правам або інтересам потерпілого учасника господарських відносин. Це може бути дія або бездіяльність (наприклад, прострочення поставки товарів);

2) наявність збитків чи інших негативних наслідків для потерпілого (наприклад, неможливість доступу підприємцем на ринок, підрив репутації підприємства тощо);

3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і заподіяним потерпілому збитками;

4) вина правопорушника, про яку в господарському праві свідчать два елементи: по-перше, наявність у суб'єкта господарських відносин реальної можливості діяти правомірно і попередити настання негативних наслідків (збитків) і, по-друге, неприйняття ним усіх необхідних заходів для недопущення протиправної поведінки і запобігання настанню збитків¹.

Повний склад господарського правопорушення необхідний для застосування господарських санкцій у формі відшкодування збитків, спростування недостовірних відомостей, а також для деяких адміністративно-господарських санкцій, які вимагають наявності негативних наслідків для кваліфікації правопорушення (наприклад, для застосування штрафу за

дискримінацію суб'єктів господарювання необхідно довести неможливість здійснення підприємцем господарської діяльності), і якщо про це прямо обумовлено в договорі чи законі. Повний склад господарського правопорушення застосовується як виняток.

У багатьох випадках для застосування господарсько-правової відповідальності досить встановити усічений склад господарського правопорушення. Наприклад, один лише факт протиправної поведінки презумується як достатній елемент застосування оперативного-господарських санкцій.

Таке положення не випадкове — складність і багатоаспектність господарської діяльності, набуття прав і обов'язків суб'єктами господарювання переважно опосередковано — через свої органи, відсутність почасти реальної можливості встановити наслідки правопорушення і вину правопорушника роблять невинуватим застосування повного складу господарського правопорушення до всіх протиправних дій. Подібне застосування утруднило б, а в більшості випадків навіть зробило б неможливим притягання правопорушника до відповідальності.

Наприклад, якщо необхідний елемент правопорушення у сфері містобудування — зробити настання шкідливих наслідків, то факти порушення будівельних норм і правил повсюдно виявилися б безкарними, оскільки негативні наслідки таких порушень в основному виявляються не відразу, а через певний час.

Найважливішим елементом складу більшості господарських правопорушень виступає вина правопорушника.

При визначенні поняття вини слід урахувувати правило ч. 3 ст. 614 ЦК України згідно з яким особа вважається невинною, якщо доведе вжиття всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Аналогічна характеристика винної поведінки може бути дана на підставі ч. 2 ст. 218 ГК України, хоча й іншими словами: «Учасник господарських відносин від-повідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення».

Стосовно суб'єктів господарювання, як різновиду учасників господарських відносин, встановлюються спеціальні вимоги: «суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили». ГК України уточнює, що таким обставинами не можуть вважатися, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку певних товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Вищий господарський суд України в своєму Інформаційному листі від 07.04.2008 р. «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного і Господарського кодексів України», роз'яснюючи положення ст. 218 ГК

України, вказав: «Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання за відсутності його вини лише у випадках, встановлених договором або законом. Таке регулювання відповідає правовідновлювальному, компенсаційному характеру приватноправової відповідальності. У частині відповідальності за порушення правил здійснення господарської діяльності виключень з правила частини другої статті 218 ЦК Україна не передбачено. Адміністративно-господарські санкції згідно з частиною першою статті 238 ЦК України застосовуються за порушення правил здійснення господарської діяльності, є публічно-правовими, конфіскаційними санкціями і не можуть застосовуватися за відсутності вини особи».

Слід розрізняти презумпцію вини правопорушника і відсутність врахування його вини при застосуванні господарсько-правових санкцій.

Презумпція вини господарського правопорушника характерна для застосування більшості господарських санкцій. Але особа має право довести відсутність своєї вини в скоєнні протиправного діяння і звільнитися від відповідальності.

У більшості випадків, особливо при застосуванні адміністративно-господарських санкцій, правила здійснення господарської діяльності сформульовані таким чином, що фактично відсутні обставини, які можуть зробити особу невинною в здійсненні господарського правопорушення.

У низці випадків у законі вказуються обставини, які підтверджують відсутність вини правопорушника, що є підставою для незастосування до нього санкцій.

У випадку відсутності обліку провини господарського правопорушника останній не може звільнитися від відповідальності, довівши відсутність своєї провини. Зокрема, провина правопорушника за загальним правилом не враховується при застосуванні оперативно-господарських санкцій згідно з ч. 3 ст. 235 ГК України. Підставою для застосування таких санкцій є один лише факт господарського правопорушення (ч. 1 ст. 237 ГК).

При застосуванні господарських санкцій у вигляді стягнення збитків або штрафних санкцій відсутність обліку провини допускається як виняток, вказаний у законі або договорі.

Наприклад, при застосуванні відповідальності за порушення грошових зобов'язань правопорушник позбавляється можливості доводити відсутність своєї провини. Адже виконання грошового зобов'язання завжди об'єктивно можливе, завдяки замінності грошей як їх юридичній властивості. Згідно зі ст. 229 ГК (ст. 625 ЦК) учасник господарських відносин при порушенні ним грошових зобов'язань не звільняється від відповідальності зважаючи на неможливість виконання.

ЦК України також передбачає у низці випадків відсутність обліку провини при застосуванні заходів відповідальності за ті або інші правопорушення. Зокрема, у сфері деліктних зобов'язань (ст.ст. 1173-1176 ЦК) шкода, заподіяна особі незаконними рішеннями, дією або бездіяльністю

публічного органу відшкодовується незалежно від провини цього органу або його посадової особи; спільне завдання шкоди в результаті взаємодії джерел підвищеної небезпеки (ст.ст. 1178, 1179) тощо.

Це орієнтує на загальну тенденцію розширення в нових ЦК і ГК України тих складів правопорушень, відповідальність за які настає за відсутності обліку провини правопорушника.

4. Принципи, межі та строки застосування господарсько – правової відповідальності.

Важливу роль в організації господарської діяльності відіграють принципи господарсько-правової відповідальності.

Ці принципи можуть розумітися в широкому і вузькому значеннях. У першому випадку йдеться про основоположні засади, закріплені в главі 24 ГК «Загальні принципи відповідальності учасників господарських відносин», та інших статтях ГК. У вузькому сенсі можна говорити про принципи, спеціально названі в ст. 216 ГК.

У широкому значенні можна виділити наступні принципи господарсько-правової відповідальності:

- захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави і забезпечення правопорядку у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216 ГК);
- наділення потерпілої сторони правом на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- застосування передбаченої законом відповідальності виробника (продавця) за недоброякісність продукції незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- неприпустимість застереження в господарському договорі щодо виключення або обмеження (у порівнянні із законом) відповідальності виробника (продавця) продукції (ч. 3 ст. 216 ГК);
- необхідність виконання зобов'язань в натурі, навіть після сплати штрафних санкцій і відшкодування збитків (ч. 3 ст. 216, ч. 7 ст. 226 ГК);
- презумпція вини особи, що допустила порушення господарського зобов'язання (ч. 2 ст. 218 ГК);
- перевага законодавчих меж господарсько-правової відповідальності перед договірними (ст. 219, ч. 1 ст. 231 ГК);
- обов'язковість для правопорушника процедури досудового порядку реалізації господарсько-правової відповідальності (ст. 222 ГК);
- необхідність застосування своєчасних заходів щодо усунення наслідків правопорушення (ч. 1 ст. 222, ст. 226 ГК) тощо.

Для застосування господарських санкцій у горизонтальних господарських відносинах у вигляді відшкодування збитків і штрафних санкцій ГК України відсилає до застосування загальної і скороченої позовної давності, передбачених ст.ст. 257, 258 ЦК України. Водночас, окремі автори висловлюють думку про можливість застосування у сфері господарювання

тривалішої позовної давності, передбаченої ч.ч. 3 і 4 ст. 258 ЦК України (п'ятирічна позовна давність стосовно вимог про визнання правочинів недійсними під впливом обману і насильства, і десятирічний — щодо вимог про застосування наслідків нікчемного правочину). Слід ураховувати, що триваліші терміни позовної давності можуть бути передбачені саме ГК України. Наприклад, позовна давність для вимог замовника за договором підряду на капітальне будівництво визначається в ст. 322 ГК від одного року до тридцяти років.

Скорочена позовна давність в один рік, застосовна в господарських відносинах, встановлюється для вимог:

- 1) про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації;
- 3) про переказ на співвласника прав і обов'язків покупця при порушенні переважного права покупки частки в праві загальної пайової власності;
- 4) у зв'язку з недоліками проданого товару;
- 5) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошта.

Для адміністративно-господарських санкцій ст. 250 ГК України передбачає особливі строки застосування. Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, окрім випадків, передбачених законом.

Зокрема, ст. 42 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. встановлений п'ятирічний строк давності застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, а за дії, що перешкоджають АМКУ в здійсненні його функцій, — трирічний.

5. Форми господарсько-правової відповідальності

При реалізації господарсько-правової відповідальності застосовуються окремі інститути ЦК України та інших законів, але в рамках і межах, що не суперечать ГК України. Це дозволяє вибудовувати таку систему засобів відповідальності у сфері господарювання, яка не тільки відображає специфіку, складність і об'ємність господарської діяльності, але і дозволяє погоджувати в єдиному акті приватні і публічні заходи державного впливу в цій сфері, що особливо цінно.

Важливо встановити співвідношення господарсько-правової відповідальності з санкціями, заходами захисту і охорони прав та інтересів учасників господарських відносин.

У ч. 1 ст. 216 ГК України передбачено, що учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК, іншими

законами та договором.

Отже, на відміну від вищезгаданого наукового визначення господарсько-правової відповідальності ГК України обмежується вказівкою на шляхи реалізації цієї відповідальності, пов'язуючи їх з господарськими санкціями.

Питання про співвідношення санкцій і відповідальності є предметом дискусій правознавців.

Загальновідомо, що санкція є структурною частиною правової норми (разом з гіпотезою і диспозицією). Санкціями називають і негативні наслідки, передбачені в цій частині норми. Проте не всяка санкція правової норми вказує на несприятливі наслідки для правопорушника. Санкція норми права може вказувати і на інші наслідки, передбачені на випадок її порушення. Наприклад, такими наслідками може бути визнання права, розділ майна співвласників. У більшості випадків санкція — попереджувальна інформація про відповідальність. Для виникнення відповідальності, окрім наявності санкції в законодавстві або договорі, необхідний ще комплекс процедурно-процесуальних відносин, здатних викликати несприятливі наслідки для правопорушника. Спрощено це виглядає так: вказівка на штраф в договорі — санкція, а фактичне стягнення його у разі правопорушення — відповідальність.

Згідно зі ст. 217 ГК України у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій, як відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції. Перші три застосовуються за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції — за ініціативою уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування. Порядок реалізації санкцій визначається законом чи договором і може бути різним — судовим, адміністративним або ґрунтуватися на власних діях суб'єкта господарювання (наприклад, банк може списати пеню з рахунка клієнта при простроченні виконання кредитного договору, якщо в договорі передбачено таке право).

Санкція як захід господарсько-правової відповідальності іменується в теорії ще і формою господарсько-правової відповідальності. При характеристиці поняття господарсько-правової відповідальності необхідно вказати на його співвідношення з поняттями захисту і охорони прав суб'єктів господарських відносин.

Заходи примусу, які застосовуються до правопорушника, не завжди означають для нього несприятливі наслідки в юридичному сенсі, тобто не завжди можуть бути визнані заходами відповідальності. Зокрема, обов'язок правопорушника виконати зобов'язання в натурі не може розглядатися як виникнення для нього негативних наслідків, оскільки такий захід спрямовано на виконання того обов'язку, який раніше прийняв на себе правопорушник. Проте примус боржника до виконання зобов'язання в натурі забезпечує права і законні інтереси кредитора.

Тому в законодавстві і теорії виділяється ширше поняття — заходи захисту прав і законних інтересів, які включають і заходи відповідальності, і засоби самозахисту, і інші засоби захисту.

Виділяються основні способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання і споживачів:

- 1) наявності або відсутності права;
- 2) повністю або частково недійсними актів органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, актів інших органів, які суперечать законодавству, ущемлюють права і законні інтереси суб'єктів господарювання або споживачів;
- 3) визнання недійсними господарських правочинів (угод) з підстав, передбачених законом;
- 4) відновлення положення, яке існувало до порушення права і законних інтересів суб'єктів господарювання;
- 5) припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- 6) присудження до виконання обов'язку в натурі;
- 7) відшкодування збитків;
- 8) застосування штрафних санкцій;
- 9) застосування оперативно-господарських санкцій;
- 10) застосування адміністративно-господарських санкцій;
- 11) встановлення, зміна і припинення господарських правовідносин;
- 12) інші способи, передбачені законом.

Із вказаних способів захисту тільки чотири: відшкодування збитків, застосування штрафних, оперативно-господарських і адміністративно-господарських санкцій, — можуть бути названі заходами господарсько-правової відповідальності (господарсько-правовими санкціями).

Перелік способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання і споживачів не є вичерпним. Додаткові способи захисту можуть передбачатися ЦК України (наприклад, ст. 16) та іншими законами, але не підзаконними актами.

На підставі ст. 32 Конституції України, ст. 1167 ЦК України, ст. 49 Закону «Про інформацію» можливий захист прав суб'єктів господарювання, порушених розповсюдженням недостовірної інформації, шляхом відшкодування моральної (немайнового) шкоди. Закон "України «Про захист економічної конкуренції» передбачає такі додаткові способи захисту, як отримання дозволу на узгоджені дії (ст. 10), блокування цінних паперів, визнання суб'єкта господарювання монополістом, публікація правопорушником рішення АМКУ про виявлені порушення антимонопольно-конкурентного законодавства (ст. 48) тощо. Ст. 16 ЦК України допускає визнання незаконним бездіяльності органу управління, що порушує майнові права юридичних осіб. Ст.ст. 219,220, 221,226 ЦК містять вказівку на такий спосіб захисту, як визнання правочину дійсним. На підставі ст. 4 Закону «Про захист іноземних інвестицій на Україні» можливий позов про усунення перешкод в перерахуванні за кордон прибутку, одержаного іноземним інвестором, тощо.

Як правильно відзначає Н.О. Саніахметова, для захисту своїх прав суб'єкти господарювання можуть використовувати одночасно два або більше

способи захисту. Зокрема, при виданні державним органом акта, що порушує права суб'єкта господарювання, він має право вимагати визнання недійсним такого акта, а також стягнення в судовому порядку збитків, заподіяних йому в результаті виконання вказівок державних чи інших органів або посадових осіб, що призвели до порушення прав суб'єкта, а також унаслідок неналежного здійснення такими органами або їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків стосовно суб'єкта господарювання.

У теорії юридичної відповідальності разом із заходами захисту виділяються також заходи охорони прав та інтересів суб'єктів правовідносин.

Тут спостерігається статична (пасивна) функція правового регулювання. Охорона прав та інтересів суб'єктів здійснюється, по суті, за допомогою всієї сукупності правових норм, що забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин. Фраза «охороняється законом» може бути поширена на будь-які правовідносини і закріплюється в законодавстві, коли необхідно підкреслити загальну спрямованість правового регулювання.

Водночас, захист прав та інтересів припускає активну діяльність, направлену на застосування правових норм. Захист має декілька аспектів. У матеріально-правовому сенсі — це правовий інститут, що входить до складу відповідної галузі права і поєднує сукупність норм, які регулюють певний вид діяльності (суспільних відносин). У процесуально-правовому сенсі — це діяльність, за допомогою якої досягається необхідний економіко-правовий ефект: відновлення можливості учасника відношення діяти в рамках його правосуб'єктності, володіти, користуватися, розпоряджатися майном, вступати у відносини і реалізовувати права, що впливають з них, тощо.